

ישראל השבוע - מוסף פוליטי //

הקנאים

יום הלשון העברית שיזמה האקדמיה ללשון יצוין בעוד כשבוע, אבל ספק אם יעסקו בו בקורותיו של "גדוד מגיני השפה" • חבורה פרועה, לעיתים אלימה, של בוגרי הגימנסיה העברית הרצליה, שבראשית המאה ה-20 שברה כללים וירדה לחייו של כל מי שחטא בדיבור ביידיש ובגרמנית

נדב שרגאי //
פורסם ב: 25.12.2015 02:41

פנאטיות לשפה, בתמיכת ראשי היישוב. מימין: בניין הגימנסיה ברחוב הרצל, כרוזים שפירסם הגדוד, חיים נחמן ביאליק. למטה: מנחם אוסישקין // צילום:
באדיבות הספרייה הלאומית, הארכיון הציוני המרכזי=מתוך אתר פיקיוויקי, זולטן קלוגר-לע"מ, מתוך ויקיפדיה, עדי חזן

"תביעת הכבוד" שהתבררה השבוע לפני 88 שנה בבית משפט השלום העברי, היתה אירוע משפטי בלתי שגרת. הצעיר היהודי נ' תבע שם את המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק. לאחר שזה עלב בו לדבריו בראש חוצות ונ' נפגע עד עמקי נשמתו.

ומעשה שהיה כך היה: ביאליק וידידו, המלומד יהושע חנא רבניצקי, צעדו להם ברחוב אלנבי בתל אביב בדרכם לבקר חבר גוסס. הם שוחחו ביניהם, כפי שמסר ביאליק לבית המשפט, "על פי הרגל של 28 שנים, בשפה היהודית המדוברת" (יידיש; נ"ש), על אודות "דבר מיתתו הקרובה של ידיד משותף, מר גרנבסקי זכרו לברכה".

"בשעה זו", תיאר ביאליק את שהתרחש, "הרגשתי שאיש אחד הולך בצדנו ומטה אזנו לשיחתנו. אחרי רגע עבר האיש לפנינו ופנה אלי בחוצפה: מדוע אין אתם מדברים עברית? עליכם לדבר עברית! על זאת עניתו לו בעברית: אין זה עניין שלך. אין איש שואל אותך. לך לך לדרכך - לעזאזל! חוצפה!"

בבית המשפט העיד נ' שהוא דווקא שמר על נימוסיו, בעוד ביאליק הוא שאיבד את עשתונותו. הצעיר, שכפי הנראה נמנה עם חברי גדוד מגיני השפה, אף התגאה במעשיו והתעקש שביאליק ורבניצקי הם שחטאו, בכך שדיברו יידיש ברחובה הראשי של העיר תל אביב.

"יהודי, דבר עברית"

ספק אם בעוד כמה ימים (בכ"ג בטבת), כשבבית הנשיא יצינו אנשי האקדמיה ללשון, יחד עם ראשי המדינה, את יום הלשון העברית, יקדיש מי מהם מקום מרכזי לעילוליהם של חברי "הגדוד".

אלא שבתל אביב הקטנה (בשנים 1923-1936) "כבשו" נ' האלמוני וחבריו את השיח הציבורי, ולא תמיד בנימוס יתר. מלחמת החורמה הקנאית, ולעיתים האלימה, שגדוד מגיני השפה ניהל באותן שנים נגד כל מי ש"חילל" את טהרת העברית, היתה חסרת פשרות.

האויבות המרות היו היידיש והגרמנית. חברת המהגרים הארץ-ישראלית של ראשית המאה ה-20 התקשתה מאוד להיגמל מהן, ו"הגדוד" נאבק בהן ובכל מי שהעז להשתמש בהן במרחבים הציבוריים, ולעיתים אף באלה הפרטיים.

מייסדי "הגדוד" היו תלמידי הגימנסיה העברית הרצליה, ולא במקרה. עשור קודם לכן היו בוגרי המחזור הראשון של הגימנסיה, ובהם אליהו גולומב, משה שרת ודב הוז, פעילים במאבק נגד הנהגת הגרמנית כשפת ההוראה בטכניון ("מלחמת השפות"; נ"ש).

מייסדי "הגדוד" הצעירים יותר ראו עצמם כיורשיהם. הם התרשמו כי "ברחובות תל אביב נשמעים דיבור ושירה בשפות זרות ושונות, ויש אשר תדמה, כי לא בארץ ישראל הנך, אלא באחת מארצות הגולה". "מפעלו של בן-יהודה", כתבו עוד מייסדי "הגדוד" בעלונם, "לא תם. בן-יהודה עדיין לא ניצח".

רק מעט תיעוד נותר היום מפעילות "הגדוד". שמעון שור, ממייסדי קיבוץ שמרת, כיום בן 94, פירסם בשנת 2000 מחקר על "הגדוד", וחשף חומרים ומסמכים יקרי ערך על אודות פעילותו. גם בספרייה הלאומית מצוי אוסף כרוזים שפירסם "הגדוד", וכיום עוסקת בקורותיו פרופ' זהר שביט, מבית הספר למדעי התרבות באוניברסיטת תל אביב.

שביט כותבת עתה ספר על פרויקט העבריות, הנחלת השפה העברית ליישוב היהודי. אלא שגם שור וגם שביט מציינים ש"הגדוד" - שהצטיין בפעילות בלתי שגרתית, לעיתים מחוללת מהומות - התרשל בתיעוד פעולותיו ולא הקדיש לכך תשומת לב מרובה. למרות זאת, המעט שבכל זאת מצוי בידינו - מרתק.

פעולתו הראשונה של הגדוד היתה סולידית למדי. ב"א באיר תרפ"ג (אפריל 1923) עברו 175 צעירים וצעירות בחוצות תל אביב, שרו שירים עבריים ומסרו בנימוס רב לדוברי השפות הזרות פתק שבו נכתב: "יהודי, דבר עברית".

פעולה רגועה אחרת הונצחה בסרט "העיר הלבנה", שם צולמה תהלוכת עדלאידע בפורים. בסרט נראים חברי "הגדוד" כשהם צועדים ונושאים על גבי עגלה רתומה לסוס מיצג של מגדל בבל, ועליו סיסמאות: "תחיית השפה - תחיית העם" ו"החיים והמוות בידי הלשון".

אלא שפעולות רבות היו ברוח אחרת. הפצ'ר הראשון, עו"ד אהרן חטר-ישי, שנמנה עם צעירי הגימנסיה הרצליה שייסדו את "הגדוד", סיפר לשמעון שור כיצד נדחקו שיישה גברתנים מבין חבריו להצגה ביידיש שהועלתה ב"צירף" שבחוף הים, וכיצד פוצצה ההצגה בצעקות, באמצעות קצר חשמלי יזום ובסיוע פצצת סירחון.

גם המלחמה ברשת בתי הספר של אליאנס, שהנחילו במוסדותיהם את השפה הצרפתית, היתה תקיפה. בכרוזים שהופצו בין התלמידים, "הגדוד" הפציר בהם לעזוב את אליאנס "לתמיד".

חגזו של "הגדוד" יצא גם על נהגי תל אביב "המזלזלים בשפה בפרהסיה ופורצים כל גדר הנימוס בדיבורם הלועזי המחוצף ובביטוייהם הגסים והבלתי תרבותיים שהביאו אתם מארצות הגולה". חברי "הגדוד" יעצו לנוסע העברי: "...אל תענה לנהג אם שפה אחרת בפיו... בהכנסך למרכבה ולאוטו ובצאתך מהם ובשמעך שיחות הנהגים בלועזית - אל תחריש. הערים על תקלה זו! והיה אם הנ"ל יענה בחוצפה, רשום את מספרו והודיע זאת למוסדות האחראים שלנו".

הסניף התל-אביבי של "הגדוד" אף גער בסגן ראש העירייה א' לרנר, על שבקבלות הפנים לסופר שלום אש ובאסיפת עולי פולין הירשה לעצמו לנאום בלועזית, וגם מרטין בובר שהירצה בגרמנית לא יצא נקי מלפני "הגדוד".

בביטאונם "הלשון" מצאו החברים לנכון להסביר את אדיקותם היתרה: "אנו עומדים בתקופה כזו שמצווה כל אחד מן הבנים הנאמנים לארצנו לקנא את קנאת הלשון. כן - לקנא. עת פשרה ויותר, ועת קנאות..."

ביולי 1928 שיגר אפוא "הגדוד" מכתב לעיריית תל אביב, והעיר את תשומת ליבה לכך שבקזינו התקיימה הצגה בגרמנית. "אנו רואים בזה פגיעה קשה לא רק בנו, הצעירים והקנאים, כי אם גם בכל אזרח תל אביב, העיר העברית הראשונה, ותמהים לשתיקת העירייה".

ראש העירייה רוקח מיהר לדרוש ממר גרינבלט, בעל הקזינו, "לבל יישנה הדבר ולבל ירשה להבא בתוך כותלי הקזינו כל הצגה שלא בעברית".

האדון גרינבלט, כמעט בבהלה, מיהר אף הוא להתנצל, והביע צער רב על "טעות זו שנכשלת בה שלא במתכוון". פרנסי העיר לא שלחו את הגימנזיסטים הצעירים לכל הרחות, אלא השיבו להם באדיבות, גם כאשר הללו "שיגעו" אותם במחאות על "מכתבים היוצאים לממשלה ולקונסוליות של המדינות הזרות שנכתבים באנגלית", או בטרניה על מכתב בעברית של חברת מ. דיזנגוף, שנדפס על גבי סופס מכתבים באנגלית של החברה. מזכיר העירייה, יהודה נדיבי, אף התנצל בפניהם על כך.

מלחמתו של "הגדוד" בבתי הקולנוע, שכנו אז "בתי השמוע", היתה חריפה במיוחד. צעירי "הגדוד" חוללו מהומה בהקרנת הסרט דובר היידיש "די יידישע מאמע", והעירייה אסרה את הקרנתו.

היסטוריון הקולנוע יעקב יוסף הלחמי מצא שגם קרן היסוד, שתיכננה לשלוח לחו"ל את הסרט "כפר הילדים" (סרטו של יעקב בן דב) עם כתוביות באנגלית בלבד, נכנעה ל"גדוד" והוסיפה לסרט כתוביות בעברית.

גם כאשר הפיקה חברת הסרטים "הודה" את הסרט דובר היידיש "האם היהודייה", הסתערו עליהם קנאי העברית. הפעם הם נתמכו במרכז הסתדרות המורים, בוועד יהודי העיר ירושלים ובתנועת בית"ר. כל אלה, מספר הלחמי באחד ממאמריו, פנו לישראל גוט, בעליו של קולנוע "ציון", ודרשו ממנו דרישה נמרצת "לבל יהיו להעמיד צלם בהיכל, ולהציג סרט ביידיש בארץ ישראל".

פרופ' יוסף קלזנר פסק באותם ימים כי זהו "ראשיתו של שמד יידישיסטי בארץ ישראל", וישראל גוט קיבל את הדין ונסוג בו מכוונתו להקרין את "האם היהודייה", דובר היידיש, בקולנוע "ציון".

אבל את הניצחון המשמעותי ביותר נחל "הגדוד" במאבקו נגד תוכניתה של האוניברסיטה העברית בהר הצופים לייסד קתדרה ללשון היידיש. סיסמאות "הגדוד" שליוו את המערכה נגד ייסוד הקתדרה היו: "הקתדרה לז'רגון - צלם בהיכל העברי" וה"קתדרה לז'רגון - חורבן האוניברסיטה". ביאליק וברל כצנלסון התנגדו לעמדת "הגדוד", אבל תמיכתם של אוסישקין וקלזנר הכריעה את הכף במאבק הזה. לימודי היידיש במסגרת האוניברסיטה נדחו עד לאחר מלחמת העולם השנייה.

"העברית", מסבירה פרופ' זהר שביט, "היתה באותן שנים הביטוי המובהק ביותר של הלאומיות, ולמעשה - הנכס הלאומי היחיד: לא היה דגל, לא היה מטבע וכמעט לא היו מוסדות לאומיים ריבוניים כמו משטרה, צבא ובתי משפט. ליישוב היהודי היתה העברית. היידיש והגרמנית איימו עליה באופן ממשי. בארץ יצאו באותן שנים שישה עיתונים בגרמנית. רק שני עשורים קודם לכן, בתקופת "מלחמת השפות", רק כפסע היה מניצחון הגרמנית ומקביעתה כשפת ההוראה במוסדות להשכלה גבוהה, והיה חשש שהעברית תאבד את מעמדה כשפת התרבות הגבוהה".

שביט מזכירה ש"אלה היו שנות עלייה, והחברה היתה חברת מהגרים. רוב רובו של היישוב חי אז בסיטואציה שהיתה דו-לשונית ואפילו רב-לשונית, כולל הדור החדש שכבר נולד בארץ. לכן היה הכרחי לפעול בצורה נחושה, לעיתים מעט אלימה. מה שמדהים הוא שרבים מהמורים של הצעירים הללו, יחד עם חלקים מרכזיים של הממסד וההנהגה, נתנו לצעירים הללו גיבוי.

"לולא פרויקט העבריות", מעריכה פרופ' שביט, "היה קשה מאוד לבצע את המעבר מיישוב למדינה. זה מה שייצר כאן שפה משותפת במובן העמוק. כדי להפוך את הלשון העברית למצע שייצור לכידות לאומית, נדרשו כנראה פעילויות בדרגת נראות גבוהה מאוד, ואת אלה סיפק גדוד מגיני השפה בשפע".

האם פרויקט העבריות היה מצליח ללא הפעילות של "הגדוד"?

"פרויקט העבריות היה יוצא אל הפועל בכל מקרה, מפני שהיתה עליו הסכמה רבת כמעט בקרב כל שדרות היישוב הלאומי. 'הגדוד' לא תרם תרומה שאי אפשר בלעדיה, ובכל זאת היתה לו חשיבות, מפני שפעולותיו

האם פרויקט העבריות היה מצליח ללא הפעילות של "הגדוד"?

"פרויקט העבריות היה יוצא אל הפועל בכל מקרה, מפני שהיתה עליו הסכמה רבתי כמעט בקרב כל שדרות היישוב הלאומי. 'הגדוד' לא תרם תרומה שאי אפשר בלעדיה, ובכל זאת היתה לו חשיבות, מפני שפעולותיו העניקו צבע ורגש למאבק על העברית.

"הפעולות של 'הגדוד' נעו על הציר שבין חוליגניות והתפרצות ופעולות חסרות מעצורים של בני נעורים, שבמקרה הזה קיבלו רישיון לפעול, לבין פעילות שהונחתה אידיאולוגית ונבעה מהחשיבות הלאומית של השפה העברית".

ממי הפעולות חסרות המעצורים "קיבלו רישיון"?

"מהמנהיגות המדינית, מהפקידות העירונית הגבוהה ומהמורים בבית הספר. מנחם אוסישקין סייע להקים את 'הגדוד'. המורה חיים בוגרשוב היה שותף לפעילות ולמלחמות שהם ניהלו. לקחו אותם ברצינות. היום אולי היו מגדירים את פניותיהם כ'טורדניות', אבל אז הן התקבלו כסוג של מלחמת מצווה".

שביט מספרת שהתקרית עם ביאליק לא היתה יוצאת דופן: "חברי גדוד מגיני השפה נטלו לעצמם את החירות לפנות לדמויות מרכזיות ביישוב כדי לתבוע מהן את עלבונה של הלשון העברית, ואף איימו עליהן בסנקציות. חיים ארלוזורוב, לדוגמה, גינה במכתבו אליהם את פעולותיהם האגרסיביות, והם כתבו לו בתשובה כי בשום אופן לא ישלימו עם העובדה ש"ראש המחלקה המדינית של הסוכנות יזלזל בשפתנו".

כשחבר מועצת עיריית תל אביב ד"ר פוחובסקי שלח את ילדיו לבית ספר לא עברי, "הגדוד" התערב ותבע ממנו להוציא את ילדיו מבית הספר ולשלוח אותם לבית ספר עברי, ומכיוון שהיה רופא, הם דימו במכתבם אליו את השימוש בשפה שאינה עברית ל"מגיפה מידבקת".

"רוב רובו של היישוב חי אז בסיטואציה שהיתה דו-לשונית ואפילו רב לשונית, כולל הדור החדש שכבר נולד בארץ. לכן היה הכרחי לפעול בצורה נחושה, לעיתים מעט אלימה. מה שמדהים הוא שרבים מהמורים של הצעירים הללו, יחד עם חלקים מרכזיים של הממסד וההנהגה, נתנו להם גיבוי". פרופסור זוהר שביט

"שימרו על רכושנו"

"שימרו על רכושנו"

ואן, הגיבוי הציבורי שקיבלה הפעילות, הלא פעם פרעה, של נערי "הגדוד" היה מעורר השתאות. ברוך בן-יהודה, בוגר מחזור ב' של הגימנסיה הרצליה ואחר כך מנהלה, כתב לימים שתחיית הלשון, שהיתה תפארתם של המורים, "נהפכה למרכז של קדושה וקנאות, ודבקה גם בתלמידים".

ההיסטוריון קלזנר כינה את יודעי העברית, שמדברים בינם לבין עצמם בלשון אחרת, "מומרים להנעים" ו"מומרים לתיאבון". "הקדושה החדשה של הלשון צריכה להיות חמורה בעינינו כקדושה הישנה של הדת", קבע קלזנר.

מנחם אוסישקין בירך את חברי "הגדוד": "מי נמוני וכחברי מדור העבר, יודעים שבלי קנאות אין יצירה ואין נצחון. קנאות. קנאות. בלי פשרות ובלוי ויתורים. תלחמו בי, בחברי, בנשיאים, בזקנים, באבות ובבנים..."

גם הסופר משה סמילנסקי נקט לשון דומה: "שמרו על רכושנו. שמרו על הירחשה הגדולה, אתם היררשים!" מאחורי "הגדוד" התייצבו עוד רבים וטובים: הרא"ה קוק, חיים ויצמן, איתמר בן-אב"י והסופר מרדכי בן הלל הכהן, ממיסדי תל אביב ודוד של רזה כהן, לימים רזה רבין, אמו של ראש הממשלה המנוח יצחק רבין.

אפילו ביאליק, שהסתייג מאופי הפעילות של נערי "הגדוד" אך לא מהמהות שלה, כיבד בנוכחותו את הוועידה השלישית שלו, אך דרש מהנערים להעמיק בלשון תלמוד תורה והספרות העברית, "כי בלעדי זאת לא תהיה גם לשון חול... כשם שבלעדי שבת אין טעם לכל ימי המעשה".

...

היום? "איבדנו את הכבוד ללשון"

זהר שביט אומרת שכיום, אין מי שילחם את מלחמתה של העברית. "האקדמיה אמנם עושה עבודה חשובה, אבל הפעילות שלה, שכוללת חידושי לשון, היא בשוליים. למרבה הצער, איבדנו את הכבוד ללשון שלנו, תוכנית הלימודים אינה נותנת לעברית את המקום הראוי לה ובכיתה י' כבר מסיימים ללמוד את לימודי העברית, וגם אנשים משכילים אינם שולטים בה".

אולי נקים מחדש את "הגדוד"?

"צחוק צחוק אבל זה לא היה מזיק. חוסר הכבוד לשפה שלנו מתבטא בעברית הקלוקלת של נציגי ציבור וחברי כנסת. בן-גוריון וז'בוטינסקי דיברו אמנם במבטא זר, אבל העברית שלהם היתה מצוינת.

"הכנסת היום היא כנסת של טעויות. לאחמד טיבי, לבני בגין ובשעתו ליוסי שריד וגם לבנימין נתניהו יש עברית מעולה, אבל אחרים, מיצחק הרצוג, דרך ציפי לבני, איווט ליברמן, ואפילו שרי החינוך והתרבות וכלה בח"כים הדתיים והחרדים - מדברים עברית עתירה בשגיאות איזמות, שלא היו מאפשרות להם לעמוד בבחינת הבגרות. אני מסתכלת בקנאה על מדיניות התרבות של צרפת ויחסה ללשונה. הלוואי שהיינו לומדים מהם".

שתפו